

NS 19/544. – S. 82–85. 32. Voelkel, Major i.G. u.Chef d.Stabes, General d.Freiw.Verb.i.OKH. Nr.75/45 g.Kdos. H.Qu.OKH., den 6.Februar 1945. Geheime Kommandosache! Betr.: Ukr. Frage. Voelkel // BA. – R 70/223. 33. Wlassow-Aktion // BA-MA. – RH 2/2728. – S. 44. 34. 36/22/45g. Bra/N. Feld-Kommandostelle, 16.2.45. Betr.: General Schandruck. An SS-Obergruppenführer Berger Berlin. SS-Standartenführer // BA. – NS 19/544. – S. 92.

УДК 94(477)“1942/1945

Т.І. Замлинський

Національний університет “Львівська політехніка”

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД УПА У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

© Замлинський Т.І., 2006

Досліджується національний склад УПА у Другій світовій війні та його значення.

The national personnel structure of the Ukrainian Rebellion Army in the World War II and its significance are analyzed in the article.

Певні відомості про національний склад УПА знаходимо у роботах безпосередніх учасників тих подій М. Лебеда [1], Л. Шанковського [2], істориків П. Мірчука [3], В. Косика [4], Ю. Киричука [5].

У статті зроблено спробу конкретно і всебічно дослідити цю проблему із використанням також відповідних документів, зокрема недавно опублікованих. Її актуальність значною мірою зумовлюється справедливою оцінкою ролі УПА у тодішніх національно-визвольних змаганнях українського народу.

Друга світова війна спричинила нагальну потребу спільної боротьби поневолених народів з тим, щоб не тільки вижити, але й добитися відновлення самостійних національних держав на власних територіях. УПА проявила розуміння цієї важливою справи. Тому воювала під такими головними гаслами: „Свобода народам – свобода людині!”, „Хай живуть самостійні держави всіх поневолених народів!”, „Смерть катам народів – Гітлерові та Сталінові!” [1, с. 60, 62].

Для реалізації цього завдання проводили відповідну роз’яснювальну роботу серед багатонаціонального українського населення, військовополонених Червоної армії (ЧА), яких нацисти використовували для боротьби у тилу, червоних партизан, а пізніше і червоноармійців. Таку головну агітаційну роль відігравали масові листівки-звернення, які друкували спочатку переважно російською, а потім відповідною національною мовами. Їх адресували фактично всім народам колишнього СРСР, представленим у ЧА [1, с. 164–179]. У них наголошувалося на героїчних моментах минулого того чи іншого народу, поточній ситуації, меті УПА і містився заклик до спільної боротьби за подібні цілі.

Наведемо кілька характерних прикладів: „...Грузини! Не будемо вмирати за німецькі грабежі, не будемо вмирати за московський імперіалістичний розбій. Український народ закликає Вас до спільної боротьби з нашими спільними ворогами. Йдіть разом з українськими повстанцями, формуйте свої національні загони!” [1, с. 168–169; 6, с.57]. „...Білорусь! Твори свої збройні сили і виганяй геть банди імперіалістичних зайд, що нищать Твій народ, грабують і палять Твої села. Заводь свій лад і порядок на своїй землі. Вхось у порозуміння та організуй спільні дії з відділами УПА проти спільних ворогів. За нами правда, перемога буде наша! Геть німецький та московський імперіалізм! Хай живе самостійна Білоруська Держава! Хай живе Самостійна Українська Держава! Хай живуть самостійні національні держави поневолених народів!” [6, с.302]. „...Русские в Украине! У вас есть возможность войти в соглашение с украинским народом и начать борьбу против империалистического гитлеризма и большевизма, за национальное русское государство... Входите в связь с УПА, вступайте с оружием в руках в ее ряды. Организуйте русские национальные военные отряды при УПА. Русские, мобилизованные германцами! Переходите с оружием в руках в

наши национальные отряды при УПА. Поднимайте общую борьбу против общих врагов! Да здравствует самостоятельное Русское национальное государство! Да здравствует самостоятельная Украина! Да здравствуют самостоятельные государства народов Европы и Азии!” Цікаво зазначити, що у цій листівці-зверненні до російського народу взагалі справедливо наголошувалося на тому, що комунізм не приніс волі навіть і цьому народові. Тому єдино правильний вихід із тієї ситуації, що склалася, полягає в тому, щоб не пригноблювати інших народів імперіалістичною політикою, а відновити свою державність на власній етнічній території [7, с. 317].

Заслужують на увагу звернення Головного командування (ГК) УПА до червоних партизан і червоноармійців, серед яких немало було і українців. У першому з них містився, зокрема, такий заклик: „Творім спільний фронт всіх поневолених народів! Дружним ударом розіб'ємо тюрми імперії і припинимо розбійницьку війну та побудуємо надійний мир... Геть гітлерівську „Нову Європу” і більшовицький СРСР! Хай живе національна революція поневолених народів!... Хай живе мир і дружба вільних народів!” [7, с. 370]. У другому підкреслювалося таке: „Брати! Чи будемо міняти гітлерівського ярма на більшовицьке? Український народ не мінятиме катів. Прогнавши німців з України – поверніть зброю проти червоних окупантів. **Доки будуть німецькі чи більшовицькі завойовники на українській землі – не буде нам життя**” [7, с. 375]. Життя підтвердило справедливість цих слів.

Така агітаційно-роз'яснювальна робота мала важливе значення, оскільки гестапо і НКВС боялися союзу поневолених народів, намагалися посяяти ворожнечу між ними, нацькувати один народ на інший [1, с. 72–73].

Крім цього, важливе значення в активізації спільної багатонаціональної боротьби проти окупантів, розробленні стратегічних рішень у цьому сенсі мала Перша конференція поневолених народів Східної Європи і Азії, що відбулася 21–22 листопада 1943 р. у с. Будераж Здолбунівського району на Рівненщині за ініціативою УПА. У її роботі взяли участь 39 делегатів: по 6 від азербайджанців і грузинів, по 5 від узбеків і українців, по 4 від вірмен і татар, по 2 від білорусів і осетинів, по 1 від башкирів, кабардинців, казахів, черкесів і чувашів. Вони представляли 13 народів колишнього СРСР. Серед них виявилось немало таких, які прибули із рідних земель, долаючи численні труднощі та небезпеки переходу лінії фронту [5, с. 136; 6, с. 59–60; 8, с. 205].

До складу редакційної комісії конференції увійшли: українці Р. Волошин і К. Мешко, азербайджанець Фізуль, білорус Дружний, грузин Карло Гогія, узбек Шімрат.

Спільно вироблені та прийняті на цій конференції рішення передбачали: 1) після звільнення рідних земель від гітлерівських окупантів, їх остаточного розгрому потрібно зосередитись на боротьбі проти сталінської комуністично-більшовицької тоталітарної імперії; 2) з метою кращої координації та ефективності цієї боротьби висловлено готовність до створення відповідного організаційного комітету народів Східної Європи і Азії. Так фактично був започаткований Антибільшовицький блок народів, який надалі вніс і свою частку у розвал СРСР [8, с. 205–208; 9, с. 939]. Детальніше про цю конференцію див. 10, с. 71–73.

Нарешті маємо взяти до уваги іще такі два фактори. По-перше, УПА формувалася взагалі на принципах добровільності. У її лавах могли боротися не тільки українці, але й представники інших національностей, які визнавали своїми ворогами гітлерівців і більшовиків, прагнули волі та своєї державності. По-друге, УПА нерідко поповнювалася за рахунок тих, кого звільняла з німецького полону чи від насильницького вивезення на роботу у Німеччину. А такими могли бути не тільки українці.

Вивчення відповідних наукових робіт і документів показало, що вже у 1943 р. 20 відсотків вояків УПА належали до неукраїнської національності [5, с. 142]. У першій половині 1944 р. (до приходу більшовиків на західноукраїнські землі) в УПА налічувалося приблизно 80 тис. українських і 20 тис. чужонаціональних вояків. Із врахуванням організаційної структури цієї армії вони об'єднувалися відповідно у 50 і 15 куренів, тобто батальйонів [3, с. 51]. На нашу думку, чужонаціональні курені не завжди могли мати у своєму складі по 3–4 сотні, як власне українські у той час. Тому їх краще називати відділами або загонами. До речі, такої думки дотримується і Л. Шанковський [2, с. 56], і В. Косик [4, с. 387].

Ці чужонаціональні загони при УПА були автономними, мали своє командування, прапори. Наприклад, командиром азербайджанського відділу був Чавлі, грузинського – Карло Гогія, узбецького – Шірат [2, с. 54,56]. Вони формувалися, як правило, за наявності відповідної кількості бійців однієї національності. Крім вищеназваних, відомі національні загони вірмен, казахів, калмиків, киргизів, литовців, росіян, таджиків, татар, чеченців, чувашів. Найчисленнішими з них були литовські та грузинські (декілька сотень кожної національності), потім узбеки і вірмени [4, с. 387; 11, с. 62].

Крім національних, у складі УПА воювали змішані міжнаціональні або інтернаціональні загони. Наприклад, у Млинівському районі Рівненської області влітку 1943 р. загін УПА складався із українців, грузинів, росіян і узбеків [3, с. 69; 12, с. 52]. На Крем'яччині у цей же час до інтернаціонального загону УПА входили грузини, вірмени, черкеси. Він існував при українському загоні командира Крука [2, с. 54; 13, с. 539]. Головним організатором інтернаціональних загонів УПА-Південь став колишній офіцер ЧА Д. Карпенко, псевдо „Яструб” [5, с. 142].

Маємо відомості про те, що у складі УПА боролися також білоруси та євреї [1, с. 66; 4, с. 387]. Останні розглядали своє перебування у цій армії, як справжній порятунок від фізичного знищення з боку гітлерівців. Тому багато євреїв подалися туди після втечі із гетто, інші були звільнені звідти українськими повстанцями. Вони позитивно зарекомендували себе не лише як прості бійці, але й як кваліфіковані лікарі. Добровільно зголосився до медично-санітарної служби УПА єврейський лікар під псевдонімом „Кум” (прізвище невідоме) після того, як гітлерівці розстріляли його родину, а йому одному пощастило врятуватися. Спочатку, в 1943–1944 рр. був лікарем у сотні хорунжого „Щита” і одночасно проводив навчання з надання першої медичної допомоги та інших санітарних дисциплін в одній із старшинських шкіл УПА. Пізніше, у 1945–1946 рр. завідував підпільною лікарнею у Карпатських лісах. Скрізь по-батьківськи опікувався та лікував поранених і хворих вояків УПА, за що був нагороджений Українською головною визвольною радою „Срібним хрестом заслуги”. Загинув з глибокою переконаністю у тому, що „боровся за нове життя”. [14, с. 353–357]. Чесно виконував обов'язки курінного і сотенного лікаря (причому одночасно) єврей Самуел Норман („В. Максимович”). Під час більшовицького наступу в липні 1945 р. загинув разом з іншими членами штабу УПА у Чорному лісі на Станіславщині (нині Івано-Франківська обл.). Ось що згадує у зв'язку з цим український лікар Петро Моцак („Мороз”): „Так загинув у рядах УПА один із відданих ідей незалежної Української Держави жид, лікар УПА д-р Самуел Норман, псевдо д-р В. Максимович. Він чесно сплатив свій борг українському народові за врятоване йому та його матері життя. Нехай цей короткий спогад про його геройську службу Організації Українських Націоналістів та Українській Повстанчій Армії буде грудкою землі на його незнану могилу” [14, с. 351]. Протягом травня 1943 – 8 серпня 1944 рр. були вилікувані понад 200 вояків УПА єврейським лікарем Варм Шая Давидовичем („Скрипач”), котрих поранили у боях з німцями, поляками, червоними партизанами, загонами енкаведистів. 9 серпня 1944 р. арештований органами НКВС. Під час судового засідання військового трибуналу військ НКВС Волинської області 16 вересня 1944 р. прямо і відверто заявив: „УПА – це Українська Повстанська Армія, яка бореться за утворення самостійної України проти німців, поляків та радянської влади”. За виконання гуманних лікарських обов'язків у цій армії отримав 20 років каторги [14, с. 364]. Подібні приклади можна було б продовжувати. До речі, на початку 1960 р. в Ізраїлі проживало кілька десятків євреїв, що воювали у складі УПА [4, с. 387].

Крім єврейських лікарів, медичну допомогу українським повстанцям і місцевому населенню надавали деякі лікарі польської, словацької і навіть німецької національності [14, с. 18]. Це мало надзвичайно важливе значення, оскільки в УПА відчувалася гостра потреба у лікарських кадрах, як зрештою і в інших кваліфікованих спеціалістах взагалі під час її державотворчої діяльності у цей період (докладніше про це див. 15, с. 72–79). Тому на звільненій від нацистів території Волині упівці створили табори, у яких перебували єврейські фахівці. В одному з них, що знаходився у с. Прицька, нараховувалося 100 ос., у іншому поблизу м. Кудрінки за 30 км від Тучина – 400 ос. [5, с. 145].

Поява в УПА представників не тільки німецького, але й тих народів, які виявилися союзниками чи сателітами гітлерівців у Другій світовій війні пояснюється, по-перше, її відповідною політичною роботою, яка проводилася серед італійців, мадярів, румунів, а також тих французів,

бельгійців, голландців, югославів, чехів, словаків і литовців, яких насильно загнали до німецької армії або на військові роботи. По-друге, невдачі на Східному фронті влітку та восени 1943 р. сприяли дезертирству італійських, румунських, угорських і німецьких солдатів. Вони налагоджували контакти з українськими повстанцями, щоб за їхньою допомогою повернутися на Батьківщину. Проте деякі з них приєднувались до УПА і успішно воювали у її лавах. Так, німець Керп-конф командував азербайджанською сотнею в УПА, італієць А. Донніні („Михась”) служив у курені В. Андрусяка („Різуна”). Воювали у складі УПА також інші представники німців, чехів, бельгійців, югославів. А коли група голландських офіцерів втекла з німецького полону із табору у Станіславові, то за допомогою УПА повернулася на Батьківщину. І там деякі з них зайняли високі посади у голландській армії. Всі вони залишилися щирими, вдячними прихильниками українських повстанців [1, с. 66; 2, с. 55–56, 61, 75; 4, с. 387–388; 5, с. 142; 12, с. 540–541].

У 1943–1944 рр. ГК УПА навіть вдалося досягти домовленості з командуванням угорських і румунських частин, що перебували на українських землях, про дотримання нейтралітету. А у лютому 1944 р. укладено угоду з польською Армією крайовою про взаємовизнання боротьби двох народів за незалежність [2, с. 56; 9, с. 939].

Чужонаціональні вояки у складі УПА воювали хоробро, завзято, проявляючи військову майстерність і героїзм. Так, завдяки прицільному вогню азербайджанських кулеметників загинуло 50 гітлерівців, 30 з них поранено під час бою 1 жовтня 1943 р. у с. Точовки Острозького району. При цьому захоплено зброю нацистських окупантів і відбито у них награвоване майно місцевих жителів [7, с. 361–362]. Надзвичайною хоробрістю відзначалися у боях проти фашистів татарська кіннокулеметна чота під командуванням поручика Тугай-бея, що знаходилася в складі кременецького куреня УПА [5, с. 142], а також російська сотня із колишніх офіцерів-червоноармійців [11, с. 62]. У великій битві проти військ НКВС, що відбулася 29 квітня 1944 р. у с. Залізниця на Крем'яччині, взяли участь і відзначилися національні відділи УПА під загальним командуванням Яструба. Загинуло 240 енкаведистів [3, с. 70]. Подібні приклади можна було б продовжувати.

Разом з тим траплялися окремі випадки дезертирства з боку цих вояків. Тільки один азербайджанський відділ (командир Чавлі) перейшов на бік ЧА і воював у її рядах проти гітлерівців, не завдаючи шкоди УПА [2, с. 56; 12, с. 542]. Після двох років боротьби у складі УПА дезертирував до червоних партизан колишній військовополонений російський генерал П. Сисоєв [4, с. 388]. Власне цими прикладами можна обмежитись, бо не вони були типовими.

Після закінчення війни у Європі ГК УПА у порозумінні з командуванням національних загонів дозволило їм діяти на власний розсуд.

Отже, із вищенаведеного матеріалу випливає, що в УПА воювали та виконували важливі функції представники 22 інших національностей, що переконливо свідчить про її високий авторитет. Не тільки воювали у складі національних або інтернаціональних загонів, але й гинули з глибоким переконанням і усвідомленням справедливості цієї спільної боротьби. Своєю чергою УПА надавала відповідну допомогу представникам інших народів. Сформувалися таким чином суто людські стосунки, пронизані взаємодопомогою і взаємовиручкою. Вони сприяли зміцненню дружби між народами. Крім цього, якщо така велика кількість представників чужих націй визнала і віддала належне УПА у цей грізний час, то в умовах незалежної України маємо зробити це обов'язково і на державному, і на суспільному рівні сповна та належно.

1. Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. – Дрогобич, 1993. 2. Історія УПА. (Автору статті вдалося встановити того, хто її написав. На жаль, не вказано місце і час її видання). Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. – Мюнхен, 1953. 4. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. 5. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика. – Львів, 2003. 6. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів, 1991. 7. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К., 1996. 8. Літопис УПА. Т. 1. Кн. 1. – Торонто, 1978. 9. Довідник з історії України / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид. – К., 2002. 10. Замлинський Т.І. Роль Української Повстанської Армії (УПА) у спільній боротьбі

поневоленіх народів у Другій світовій війні // Вісн. Нац. ун-ту „Львівська політехніка”. – 2005. – № 541. 11. Ідзьо В. Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів. – Львів, 2005. 12. Літопис УПА: Нова серія. Т. 1. – Київ-Торонто, 1995. 13. Історія українського війська. 1917–1995. – Львів, 1996. 14. Літопис УПА. Т. 23. – Торонто-Львів, 1993. 15. Замлинський Т.І., Державницька діяльність Української Повстанської Армії в роки Другої світової війни // Вісн. Нац. ун-ту „Львівська політехніка”. – 2003. – № 474.

УДК 94(477)“1939/1941

Н.М. Барановська

Національний університет “Львівська політехніка”

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТБІ 1943–1944 рр.

© Барановська Н.М., 2006

Розглянуто боротьбу Української повстанської армії проти нацистських окупантів на території України в 1943–1944 рр.

The article describes struggle of the Ukrainian Insurgent Army against Nazi invaders on the Ukrainian territory in 1943–1944.

Друга світова війна є особливою смугою у тривалому суперечливому процесі реалізації ідеї соборності та формування незалежності України. Як відомо, комуністична пропаганда намагалася відобразити національно-визвольний рух українського народу в роки Другої світової війни як злочинний і виховати в суспільстві вороже ставлення до нього.

Зі здобуттям Україною незалежності зусилля науковців зосередилися переважно на висвітленні питань національно-визвольних змагань українського народу в 30–50-х роках ХХ ст. Цьому сприяло введення у науковий обіг нових джерел, упровадження новітніх теоретико-аналітичних методів. Нині піддають кардинальному перегляду типові для радянської історіографії штампи і положення щодо питання про діяльність Української повстанської армії в роки Другої світової війни, її внесок у боротьбу з нацистським та комуністичним режимом.

До наукових праць, що відрізняються новими підходами у висвітленні поставленої проблеми, потрібно зарахувати роботи В. Іванишина, В. Кучера, Ю. Киричука, А. Кенія, Р. Лапайдуха, І. Патриляка [1].

Ми довідуємося правду про Другу світову війну через визнання історичної наступності національно-визвольного руху в різні його періоди. Однак донині деякі події потребують уточнення та детальнішого вивчення. Ідейно-політичні засади національно-визвольного руху, причини його виникнення в роки Другої світової війни залишаються недостатньо дослідженими. Спробуємо розглянути окремі аспекти проблеми.

Основну збройну силу національно-визвольного руху воєнного періоду становили підрозділи Української повстанської армії, що були носіями ідеї суверенної соборної української держави та супротивниками як німецького, так і комуністичного режиму. Ця своєрідна підпільна армія, армія без держави об’єднала в своїх рядах патріотів української нації [2, с. 113]. У її лавах боролися представники різних політичних угруповань, партій, рухів, громадських організацій. Центральне керівництво армією здійснювала підпільна мережа Організації українських націоналістів бандерівського напрямку, крайові лідери якої на північно-західних землях розробили структуру УПА, принципи й методи її діяльності.